

PRVENEK PETRA SMAJIČA

Marjan Mušič

Iz spominov na splitsko obdobje

Leta 1932 sem odšel v Split, da prevzamem vodstvo del pri gradnji »Palače Pokojninskega zavoda«. Ta je imel svoj sedež v Ljubljani, a je poleg Slovenije zaobjel tudi Dalmacijo s podružnico v Splitu. Vse do naslednje pomladi je bilo težišče del na skrbni pripravi gradbeno-arhitektonskih načrtov, konstrukcijskih in oblikovnih detajlov, proračunov in razpisov za obrtniška dela. Ko pa je bilo opravljeno to delo in je bilo tudi dokončno rešeno vse, kar je bilo v zvezi s stavbiščem, sem se preselil iz zasilno urejene pisarne v svojem stanovanju v stavbno barako na stavbišču.

Vest, da bo ob Hrvojevi ulici, nedaleč od Srebrnih vrat (Porta argentea) Dioklecijanove palače odprto veliko stavbišče, je privabila težake iz Dalmatinske Zágore. Nekateri od njih so prišli kar optani z orodjem, s preprostimi, domá izdelanimi kopačami, vsi pa brez izjeme odeti v raševinaste in ovčinaste koce, obuti v opanke, z značilnimi dalmatinskimi čepicami na glavah, nekateri od njih pa tudi s turbanu podobnim pokrivalom, prav takšnim, kakršnega je bil upodobil Meštrović v svojem zgodnjem kipu očeta Marka. Že v prvih dneh splitskega bivanja sem jih ogledoval, pa ne toliko kot slikovite prikazni, ampak bolj kot strahotne priče bednih življenjskih razmer. Predtem me ni nikjer v tolikšni meri pretreslo, kakor ravno tu sredi mondenega gosposkega sloja, ki je zviška, zaničljivo gledal na brezpravno rajo. Ko pa sem kmalu zatem hodil po sledéh teh težakov v kršnem, goratem zaledu »Splita grada«, v smereh proti Klisu, Sinju in Drnišu, pa proti Stobreču in Omišu, in se je pogled soočal z razbrazdanimi, kamnitnimi masivi Mosora, Dinare in Svilaje planine, sem doumel vso tragiko in trpkó lepoto, ki jo je porajala ta, mesečevi površini podobna pokrajina. Pretresen sem obiskoval po jalovem svetu razsejana domovanja, ki so spominjala na trogloditska prebivališča; v njih sem spoznaval najpreprostejšega človeka, dobrega kot kruh, plemenitega po srcu in bistrega po naravi.

Nisem bil pristojen, da jih zaposlim, ker je bilo to povsem prepuščeno podjetniku kot prevzemniku gradbenih del. Pač pa mi je bila po pogodbi

Prvenec Petra Smajiča, ožujak 1933. g.

Rodovne gusle Smajičevih iz Doca Donjeg

zagotovljena cenena pomoč v stavbni baraki, ki je bila pravkar pripravljena za vselitev. Ne vem, kako in zakaj, a življenske skušnje so potrdile obstojnost petega čuta. Kakor da bi bilo danes, se spominjam, ko sta se zgodaj zjutraj pojavila dva takšna Zágorca; eden od njiju je bil črnolasec temne polti, drugi pa je imel kostanjeve, od potu zlepljene, zmršene lase. Čeprav sta bila nema in sta bili le njuni pojavi zgovorni, sem se kljub različnim opravilom in skrbem zaustavil pri njiju in me je posebno tisti s kostanjevimi lasmi močno privlačil. Mogoče mi je obudil spomin na podobne značilnosti, ki sem jih često in rad srečaval na svojih potéh po gorjanskem Podgorju in morda še bolj med žumberškimi Uskoki. Čeprav je bolščal vame z motnimi očmi, sem zaznal v njih tisti značilni lesk kot odsev žlahrne notranjščine. Vprašal sem ga, od kod je domá. Obotavlja je

prej plaho kot korajžno odgovoril, da iz Dolca Donjega, nekako sredi poti med Splitom in Omišem. Povprašal sem ga, če ima morda kakšne stare gusle ali kaj podobnega, kar me je takrat močno pritegovalo. Da jih ima, je že bolj sproščeno odgovoril, ko je prešla začetna plahost, le da so brez ustrojene ovčje kože, pa tudi brez žimnatih strun in loka, vse počrnele od dima in saj. Izdelal da jih je bogve kdaj davni prednik. Naj jih prinese, sem dejal, in ko sem zrl vanj, je v meni dozorel sklep, da ga vzamem k sebi.

Težko sem čakal jutra v negotovosti, če se bo vrnil. Toda točno od dogovorjeni uri je prišel in iz žara njegovih oči sem takoj zaznal, da skriva gusle pod raševino. Bile so tiste, ki so šle z menoj po vseh mojih potéh in so mi tudi sedaj na očeh, na najvidnejšem mestu v sobi. Črne od dima in let, iz dobro prebranega javorovega debla izluščene, z vrezanim enakokrakim križcem na trebušastem dnu, dobro razpoznavnim znakom boja »za krst častni i slobodu zlatnu«, z osličkom in jezdecem vrh ročaja, za gotovo izdelek davnega prednika. Silil sem vanj, če je že kdaj poskusil rezbariti v lesu. Počasi je nekoliko sramežljivo priznal, da je že kajkrat poskušal, ko ja pasel ovce po kamnitih pobočjih bližnjega Mosora. Pa bi napravil zame svojo podobo, takšno, kakršna je sedaj pred menoj, sem silil vanj. Pokimal je, in preden je odšel, sem mu naročil, kdaj naj se vrne, da nastopi službo.

Točno na dogovorjeni dan in uro je prišel in iz volnene, vezene bisage je izmotal na dan dva v toplem, svetlem javoru izrezana Petra Smajića, enega z motiko in drugega z rovnico čez rame. Bila sta prvenca danes slovitega kiparja naivca, znanega domá in v svetu, predvsem pa tudi v kostanjeviški Formi vivi.

Zahtevno delo, pa pogostni zapleti s podjetnikom in oblastmi so postajali vse bolj utrudljivi, zato sem si, kadar mi je dopuščal čas, poiskal uteho v slikarstvu, rad pa sem tudi obiskoval Galićev umjetnički salon v Marmontovi ulici, kjer so občasno razstavljali svoja dela domači umetniki in se je tudi dalo oskrbeti z okvirji, najprivlačnejše pa je gotovo bilo poznanstvo z umetniki in ljubitelji umetnosti, ki so se tam shajali. Na enem takšnem obisku, ki časovno sovпада s Smajićevo zgodbo, sem se seznanil s takrat že težko bolnim odličnim slikarjem, dalmatinskim Van Goghom, Ignjatom Jobom (Dubrovnik, 1895 — Zagreb, 1936), ki je tisto leto pretežno živel v Lombardi na Korčuli, a je občasno prihajal v Split, hkrati z njim, pa le bežno, tudi z uglednim splitskim kirurgom Slobodanom Vidovićem, sinom slikarja Emanuela Vidovića. Dr. Vidović je veljal za dobrega poznavalca umetnosti, bil pa je tudi zagret zbiratelj in mecen. Priporočil sem mu Smajića in ga prosil, da se zanj zavzame in mu hkrati s spodbudami tudi omogoči izboljšanje gmotnih razmer. Takoj naslednji dan sem Smajića napotil k njemu in dr. Vidović se je krepko zavzel za tega nadarjenega samouka. Ko je bilo končano moje splitsko delo, sem se čez dobro leto dni vrnil v Ljubljano, in vse do 1956. leta nisem ničesar več čul o Smajiću.

Kmalu po osvoboditvi sem »Smajića z rovnico« podaril ravnatelju etnografskega muzeja Borisu Orlu kot zanimiv primerek dalmatinske ljudske umetnosti; na žalost se je po Orlovi smrti zabilisala sleherna sled za tem dvojnikom prvencem.

Ko pa sem leta 1956 preboleval težko bolezen v rodnem novomeškem domu, mi je prišel v roke VUS (Vijesnik u sredu) z dne 11. marca. Nenadoma je vso mojo pozornost pritegnila na šesti strani priobčena reprodukcija Smajićevega avtoportreta s presenetljivimi podobnostmi z obema prvencema, le da je bil priobčeni lik za spoznanje bolj proporcijsko uskladen in površinsko diferenciran. Pod njim je bil napis: Neočekivani put umetnosti — Petar Smajić: Autoportret. Avtor članka J. D. je pod naslovom »U potrazi za Smajićem« mikavno opisal obisk na drugem, pravzaprav po številu tretjem domu Smajićevih v slavonskem Ernestinovu, kjer mu je v Petrovi odsotnosti dala zelene podatke o življenjski poti tedaj že slavnega kiparja naivca zakonska družica in ožja rojakinja Marija. Že takoj na začetku se je sprožilo vprašanje, kako je Petar začel kipariti, in sledil mu je odgovor, da se ji zdi, da je bilo to leta 1933, ko je še pasel ovce. Takrat je izdelal gusle z nekimi figurami na vrhu ročaja. Hotel jih je sam obdržati, pa ker je domá pošla hrana, jih je odnesel v Split, da jih proda. Obiskal je neke hotele, kjer je vedel, da se mudijo »furešti«, misleč, da so le—ti edini interesenti. Tedaj je slučajno srečal dr. Slobodana Vidovića ki si je dolgo ogledoval gusle, potem pa je dejal, naj njemu izdela samo to, kar je na njih. Na Smajićevo vprašanje, kaj naj bi napravil, je odgovoril: »Sebe, otroka, ženo!«

Tako se je skrotovičila resnica, ko je obledel spomin na moje prvo srečanje s Smajićem, in so se stare, počnele rodovne gusle Smajićevih z obema prvencema vred vpletle v novo izbijano zgodbo. Takšne, gotovo ne zlonamerne potvorbe so pogostne, še toliko bolj, ker je temu več ko skromnemu začetku sledil dramatični Smajićev vzpon po nesporni zaslugi dr. Vidovića; dosegel je vrhunec, ko je dr. Vidović 1939. leta priredil v Galičevem salonu prvo razstavo Smajićevih del iz svoje zbirke in si je razstavljen dela ogledal Ivan Meštrović. Prizadeto vzporejajoč Petrovo zgodbo s svojo se je zanj krepko zavzel. Marija je povedala, da se je Meštrović dolgo razgledoval po Petrovih kipih, potem ga je poklical k sebi in mu rekel: »Po tej razstavi bomo odprli razstavo tvojih del v tujini in te poslali na šolanje v Italijo.« Pa je prišla vojna in vse postavila na glavo. Fašisti so požgali Smajićev dom in jih decembra 1941 pregnali v slavonsko vas Palača. Da je Petar mogel preživljati številno družino, se je lotil vsakršnega dela: sam se je izučil za brivca in kolarja. Po osvoboditvi je ljudska oblast dodelila Smajićevim v Ernestinovu hišo in pet oralov zemlje.

Ko sem skrbno večkrat prebral zapis v VUS-u, sem pisal Smajiću na naslov, ki je bil tam točno naveden (Ernestinovo, h. št. 107). Napisal sem, kako močno me je prevzela njegova življenska zgodba in vzburkala davne spomine na najino splitsko srečanje. V pismu sem ga tudi prosil, da bi popravil poškodovani prvenec; ob neki selitvi se je bil namreč odlomil del desne roke s toporiščem motike vred in se izgubil. Skoro je mojemu pismu sledil odgovor, vendar o najinem splitskem srečanju niti besede v njem. Kaže, da spomin na bližnja dogajanja pri naivcih k sreči ni posebno razvit, seveda, saj ustvarjajo iz globljih prausedlin. Pač pa mi je sporočil, naj mu kipec pošljem, da ga bo popravil. Ne da mu ne bi zaupal, ampak sem zaradi drugega nujnega dela, ki se je nabralo med boleznijo, kratko in malo

pozabil. Tako kot pri Smajiću, je razumljiva pozaba, čeprav iz drugih nagibov, pri dr. Vidoviću.

Ko pa se je v Kostanjevici porodila Forma viva in je bil med udeleženci naveden tudi Smajić, mu je moj prijatelj Janko Jarc, ravnatelj Dolenjskega muzeja v Novem mestu osebno izročil poškodovani kipec. Po isti poti sem ga dobil vrnjenega, popravljenega; toda kako? Duh naivca se je rahlo spridil, oslABLJENO je bilo tisto, kar je bilo dragoceno, neposredno in brezčasno, kar je nastajalo brez zgledevanja po vzorih in brez spogledovanja z naturalizmom. Vzporeditev novega dodatka s prvotnim, pač prvim njegovim zahtevnejšim kiparskim izdelkom bi bila vsekakor zelo poučna. Ostal pa je slej ko prej pristen spomin na prvo srečanje z njim in na oba prvenca, ki sta prebudila v njem ustvarjalni nemir in mu začrtala pot v prihodnost.

PETAR SMAJIĆ'S FIRSTLINGS

by Marijan Mušič

The author describes his getting acquainted with Petar Smajić, the creator of naïve sculptures, whom he first met in 1933, when as a young architect he was assigned to the management of the construction of the building commissioned by the Penzioni Zavod (The Institute of Pensions) in Split. A number of peasants were attracted to Split when the news of the new construction work spread. The peasants came from the Zagora — the mountainous part of Dalmatia — eager to find some earnings. The author noticed among those labourers a shy youth who liked to cut figures in wood and encouraged him to cut his own figure. The firstlings of the now famous naïve sculptor, made for the author of the present article, showed Petar Smajić carrying hoes on the shoulder. The architect's duties did not allow him to dedicate more time to the young sculptor, but he recommended him to Dr. Slobodan Vidović, a son of the well-known painter, who himself showed a great interest in art and was a Maecenas and a collector of artistic works. Dr. Vidović eagerly interceded in behalf of Smajić.

On his return to Ljubljana, the author of the present article did not further learn about Smajić until 1956., and the sculpture »Smajić with a hoe« he presented after the World War II to the director of the Ethnographical Museum of Ljubljana. After the director's death, however, the figure was lost. The author now has only an intimate remembrance of his first encounter with Smajić and of his two firstlings that directed his further development. The truth about Smajić's beginnings has been misinterpreted in the press.